

Тилекова Н.

АДАБИЯТ САБАКТАРЫНЫН СТАНДАРТТЫК ЭМЕС ФОРМАЛАРЫ

Тилекова Н.

НЕСТАНДАРТНЫЕ ФОРМЫ ЗАНЯТИЙ ПО ЛИТЕРАТУРЕ

N. Tilekova

NOT STANDARD FORMS OF LITERATURE LESSONS

УДК: 548.85(808)17.

Макалада кыргыз адабиятынын мектеп курсундагы обзордук жана портреттик темалардын стандарттык эмес же инновациялык формаларын уюштуруунун айрым маселелери тууралуу сөз болот. Автор обзордук лекциялык жана семинардык сабактардын инновациялык, интерактивдүү каражаттары тууралуу кеңири маалымат берет.

Негизги сөздөр: салтуу сабактар, стандарттык эмес сабактар, интерактивдүүлүк, инновация, обзордук маалыматтар, рефлексия, окуу программасы, адабий көндүмдөр.

В статье рассматриваются вопросы организации не стандартных или инновационных форм и методов обзорных и портретных тем на уроках литературы школьного курса. Автор анализируются инновационные и интерактивные формы и методы обзорных и семинарских занятий.

Ключевые слова: традиционные формы уроков, нетрадиционные формы, интерактивность, инновация, обзорные занятия, рефлексия, учебная программа, литературные навыки и умения.

In the article revised some organization questions of non-standard or innovative forms of lessons in the school course of literature. The author gives methodical recommendations on innovative and interactive methods in conducting lecture seminars.

Key words: traditional forms of lessons, non-standard forms, interactivity, innovation, overview lectures, reflection, curriculum, literary knowledge, skills and abilities.

Кыргыз адабияты боюнча мектеп курсундагы ар бир сабак кызыктуу, таасирдүү өтүлүшү керек, муну предметтин өзү, анын ички табияты талап кылат, антпесе адабият сабактарынын көркөм сөз өнөрү экендиги кайсы. Соңку жылдары мектептеги ар кандай предметтерди окутуу технология илиминде жана жалпы эле окутуу-тарбиялоо процессинде «инновациялап окутуу», «инновацияланган технология», ал гана эмес «инновациялык методдор» деген термин-түшүнүктөр кеңири колдонулуп жүрөт. Тилекке каршы, көпчүлүк мугалимдер бул термин-түшүнүктөрдү туура эмес туюнуп, сырттан даяр түрүндө келген же келүүчү өзгөчөлөнгөн метод, сөзсүз аткарылчу көрсөтмө катары кабыл алынган учурлар да жок эмес. «Инновация» түшүнүгүн жана ал койгон талаптардын дидактикалык табият-мүнөздөмөсүн Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин профессору, педагогика илимдеринин доктору Ж.Чымановдун чечмелегенин карап көрөлү:

«Инновация» – эки сөздөн турган, латын тилинен кирген термин. Термин катары бул сөздүн колдонуу чөйрөсү өтө кеңири, билим берүүдө гана эмес,

өндүрүштө, илимде, башкарууда ж.б. бүгүнкү күндө жигердүү колдонулууда. Биринчи бөлүгү – **ин**: «ичинен», «өзүнөн» деген мааниси, ал эми экинчи бөлүгү – **новация**: «жаңылануу», «өзгөрүү» түшүнүгүн туюндурат. Демек, негизги лексикалык мааниси – өзүнөн (ичинен) өзгөрүү (жаңылануу). Ал эми терминдин мааниси белгиленген лексикалык маанисин негизинде илимде, тармактарда ж.б. өз максат-милдеттерине ылайык түшүндүрүлүп, кабылданат.

Билим берүү, окутуу тармагында инновация – мамлекеттик деңгээлдеги конкреттүү иш-аракеттерди, мыйзам, чечимдерди кабыл алуу менен комплекстүү түрдө чечилүүчү же чечүүгө өбөлгө түзүүчү коомдук-социалдык маанилүү проблема. Билим берүүдөгү инновация – бул окутуунун максатын, мазмунун өзгөртүп жаңылоо менен окутуу процессине жаңыча мамиле жасап, окутуунун методдорун, формаларын жана каражаттарын кайра карап чыгуу» [1, 59-б.].

«...Инновация окутуунун өзөгү берилүүчү билимдердин жыйындысы эмес, окуучунун жеке ой жүгүртүүсүнө, конкреттүү кырдаалга, маселеге карата өз алдынча тыянак чыгаруусуна багытталган, коомдун суроо-талаптарына негизделген билим берүү процессин уюштуруунун багыты, негизи катары кабылданат. Окутууга инновациялык мамиле кылуу окутуунун салттуу системасын, методдорун, формаларын жана каражаттарын танбайт, жокко чыгарбайт» [1, 59-61-бб.].

Ал эми педагогика илимдеринин кандидаты, доцент Б.Оторбаевдин түшүнүгүндө: «Инновация – бул окутуудагы жалпы эле жаңылануу болуу менен катар, окутуу ишинде буга чейин колдонууда болуп келген салттуу методдордун, окутуу технологияларынын, дегеле мектептеги окутуу процессинин ичтен жаңылануусу, предметти окутуу методдорунун, ыкмаларынын, каражаттарынын, системаларынын ички катылуу мүмкүнчүлүктөрүн ачыкка чыгаруу, жигердештирүү негизинде аларды бүгүнкүнүн талаптарына ылайык келгендей кайра иштеп чыгуу, сабак процессинде пайдалануу» [2]. Мисалы, учурда жаңы делинген сынчыл ойлом, ой калчоо усулу сыяктуу интерактивдүү окутуу усул-ыкмаларын, каражаттарын демейки биз билген проблемалык окутууну инновациялоого – ичтен жаңылоого болгон аракеттин бир мисалы катары караса болчудай. Азыркы учурдун адабият сабагы сабак процессинде *чакыруу, ойлоп түшүнүү жана артка кайтуу (рефлексия)* баскычтарынын болушун көнүлгө алат.

Чақыруу баскычы – кызыгуунун ойгонуусу. Чақыруу баскычынын биринчи максаты – кызыгууну аракетке келтирүү, окуучулардын биз билебиз деп ойлой баштоосуна өбөлгө түзүү. Мында ишмердүүлүктүн бир нече маанилүү таанып билүүчүлүк түрү жүзөгө ашырылат.

Экинчи максат – окуучунун жаңы маалыматты түшүнүүгө аң-сезимдүү жана сынчыл көз менен мамиле кылуусун, окуп-үйрөнүү процессине түздөн-түз катышуусун жигерлештирүү. Катышуу качан окуучу ойлорду жана идеяларды өз сөзү менен айтып берип, максаттуу ойлонууга жетишкенинде гана жигердүү болуп эсептелинет.

Ойлоп түшүнүү баскычы – жаңы материалды үйрөнүү, маалымат менен иштөө. Мында окуучу окуп үйрөнүү ишине өз алдынчалуу жана жигердүү катышат. Адабият мугалиминин мындагы милдети – окуучуларга азыраак таасир көрсөтүү жана алардын өзүн өзү түшүнүүлөрүн жөнгө салуусуна көмөктөшүү менен, чақыруу баскычы учурунда түзүлгөн жигердүүлүктү, кызыгууну жана таанып-билүү ишмердүүлүгүнүн алдыга жүткүнүүсүн колдоого алуу.

Артка кайтуу (рефлексия) баскычы – алынган маалыматтын үстүндө ой жүгүртүү, жаңы материалды бекемдөө. Окуучулар так ушул баскычта жаңы билимдерди бекемдешет жана өздөрүнүн мурдагы түшүнгөндөрүнө жаңы түшүнүктөрдү киргизүү үчүн, мурунку кийинкиге байланыш-тырып, аларды жигердүүлүк менен кайрадан түзүп чыгышат (2, 10-12 б.).

Мектептеги лекция сабактарын ичтен жаңылантуу аркылуу окутуу иш-чараларынын жигердештирилүүгө тийиш болгон бүтүндөй бир комплексин аракетке келтирүүнү – сабактын өзүнчө бир жигердүү формаларынын бирине айландырууну да инновациялоонун бир көрүнүшү эсебинде караса болот. Сабактын жигердүү формасы демекчи, ушунда деги лекция-сабакты жигердүү сабак формасы катары кароого болобу? – деген суроо туулат. Ишмердүүлүк бир жактуу – жеке мугалим сүйлөп, окуучулар анын айтканын угуп, түшүнгөнүн конспектилеп жазуу менен гана алектенип жаткандай болуп көрүнгөн лекция-сабак бир караганда пассивдүүлүктүн классикалык үлгүсү сыяктуудай. Окутуу ишиндеги негизги сабак формаларынан болгон лекциянын түпкү маңызын, структурасын, уюштурулушун дагы бир сыйра карап чыгып, мындагы мурда көзгө илинбеген, байкалбаган ички мүмкүнчүлүктөрдү аракетке келтирүү, натыйжалуулугун арттыруу негизинде лекцияны сабактын жигердүү формасына айландыруу зарылдыгы учурдун эң бир маанилүү милдеттеринен болуп отурат.

Көркөм чыгарманы талдоо лекциясы маалымат берүүгө гана эмес, билимди аң-сезимге системалуу түрдө сиңирүү менен, ага ишендирип, окуучулардын адамдарга, дүйнөгө болгон көз карашын калыптандырып, аны бекемдөөгө жөндөмдүү. Жигердүүлүк талдоо сабагынын бул же тигил формасын колдонууга алганда эле өзүнөн-өзү келип чыкпайт, ал мугалимдин жана окуучулардын тийиштүү маселе боюн-

ча өз ички оюн айтмайын тим тура албаган чыгармачылык эмгеги аркылуу түзүлөт. Ушунда көркөм туундуну талдоо лекциясын жигерлештирип, инновациялоо зарыл болуп турат. Дегинкиси, лекция сабагынын өзүндө бай мүмкүнчүлүктөр катылып жатат. Мугалимдин жандуу айтылган баяндамасы өтүлүп, талданып жаткан окуу материалына карата эмоционалдык-эстетикалык мамилени жаратып, окуучулардын ички жан дүйнөсүндө «таза сезимдердин» ойгонушуна, жыйынтыгында коомубуздун татыктуу мүчөсү – инсаны катары калыптануусуна көмөкчү болот. Андан да талдоо лекциясынын жардамы аркасында окуучулардын сабак учурундагы жана сабактан тышкаркы убактардагы чыгармачылык ишмердүүлүктөрүнө жетекчилик жүзөгө ашырылат, билим алууга, көркөм тексти талдоого болгон көндүмдөрдүн ар кыл түрлөрү калыптанууга мүмкүнчүлүк алат. Ошондой эле талдоо лекция-сабагы окуучулардын жаратуучулук жи-гердүүлүктөрүн ойготууга карата зор мүмкүнчүлүктөргө ээ. Мында окуучулардын чыгармачылык жигердүүлүгүнө, өз алдынчалуулук демилгелерине кубануу гана керек, себеби так ушул жакшына саа-малыктардан улам алардын адабий талдоого делген жекече жөндөм-дүүлүктөрү болушунча жогорку өнүгүүгө жетише алат.

Лекцияны уга билүү – бул татаал психологиялык-педагогикалык процесс. Окуучулардын алдында жеке мугалимдин айтканын жазып алуу милдети турган күндө да, алар мугалимдин айткандарын туура түшүнүп, кабылдоого жетишүүлөрү ылайык, лекциядагы айтылган ойдун эң башкыларын, маанилүү дегенин бөлүп алып, ички маңызын баалап, кыскартып жазып үлгүрүүлөрү зарыл. Андан да айтылганды угуп, туура түшүнүп, кабылдоо менен эле чектелбей, материалды чыгармачылык менен өздөштүрүүлөрү талап кылынат. А эгер тапшырма татаалдашса, анда окуучу мугалимдин лекциясын конс-пектилеп жазып алуудан тышкары өтүлүп жаткан тема тарабынан коюлган маселелерди чечмелөөгө катышат, мурда билгендерин эсине түшүрүп, аларды жаңы укканына катар коюп салыштырып, жекече жыйынтыгын чыгарат, коюлган суроолорго оозеки жана жазуу түрүндөгү кеңири жоопторду даярдайт. Көрүп турганыбыздай, мында окуучунун ишмердүүлүгү дагы оорлошот.

Сабакта лекцияны, мисалы, Ч.Айтматовдун өмүрү жана калемгерлик өнөрканасы тууралуу лекция баянды окуучулардын чыгармачылык менен кабылдай билүүлөрүнө кантип үйрөтүүгө болот? Лекцияны кабылдоо – бул өзгөчөлүү көндүм экени түшүнүктүү, ар кандай окуу көндүмдөрү сыяктуу эле ал да максаттуу багытталган педагогикалык ишмердүүлүк процессинде түзүлүп бекемделет. Андыктан баа-рыдан мурда окуучунун лекцияны угуу учурундагы жумушунун негизинде жаткан көндүмдү аныктап алуу керек. Бул – угулган материалдагы эң маанилүүсүн, негиздүүсүн аныктай билүү көндүмү. IX класстагы адабият сабагында А.Саспаевдин өмүрү, чыгармачылыгын өтүүдө мугалим окуу китебиндеги анын Кытай жергесиндеги тагдырын чагылдырган

өзүнүн эскерүүлөрүн пайдаланганы ылайык. Лекция-баян 25-30 мүнөт убакыт аралыгында айтылып бүтөт. Мугалимдин бул баяны киришүү сабагы катары алдыда өтүлө турган негизги материалды кабылдоого окуучуларды психологиялык жактан даярдоо милдетин аткарат.

Кыскасы, өтүлүп жаткан материалдан камтылган ойлордун эң башкысын аныктай билүү, аны деңгээлинен түшүрбөй кайра айтып берүү, талдоо, жеңил жана татаал пландын түзүлүшү, конспектилоо, угулганга оозеки жана жазуу үлгүсүндө жооп даярдоо – мына ушунун баары сабактын натыйжалуу чыгышына көмөкчү болот. Кандай болгон күндө да окуучулар жөн гана пассивдүү угуучу болбой, өтүлүп жаткан темага карата өздөрүнүн жекече пикирлери, талдоолору менен сабакка жигердүү катышуулары керек, мына ошондо гана сабактын жигердүү формасын түзүүгө, инновацияланышына жетишүү мүмкүн.

Мектептеги талдоо сабагын инновациялоонун өзгөчөлүгү бир көрүнүшү болуп жигердүү семинар-сабагынын өтүлүшү эсептелинет. Мында төмөндөгү маселелердин чечмелениши көңүлгө алынат: 1. Мектептик адабият сабагы боюнча семинардын өзгөчөлүгү. 2. Семинарда иштөө үчүн зарыл көндүмдөрдү калыптандыруу. Бул процессте мугалим дагы мындай маселелердин жетекчиликке алышы зарыл: а) Көркөм чыгарманы толук кабылдай билүү көндүмү; б) Лирикалык чыгарманын талданышы; в) Эпикалык чыгарманын эпизодунун талданышы; г) Китеп менен иштөө көндүмү; д) Оозеки, жазуу түрүндөгү жумуштарды бүткөрүү көндүмү; е) Баяндаманын үстүндө иштөө.

Семинардык сабактардын өзгөчөлүгү эмнеде? Адатта, «семинар» дегенде биз жогорку окуу жайында лекция учурунда өтүлгөн материалдарды ар бир окуу топтору менен өз-өзүнчө бышыктоо, терендетип өздөштүрүү сабактарын түшүнөбүз. Мында берилген тапшырмалардын негизинде көбүнчөсү студенттер сүйлөп, өздөрүнүн сабакка болгон даярдык деңгээлин көрсөтүшөт, окутуучу болсо, алардын айтканын угат, жалпылап корутундулайт жана сабактын жалпы жүрүшүнө багыт берип турат. Жогорку окуу жайынын жөнү гө түшүнүктүү, ушунда семинардын мектептеги орду канчалык?, аны мектепте өтүүнүн, сабак формасы катары колдонуунун зарылдыгы барбы?, деги ал мектептеги башка сабактардан эмнеси менен айырмаланат? – деген суроо туулат. Жогорку класста окуучулар өздөрүн чоң сезип, «мектептик» окутуу формасын өгөйлөй баштаганында семинардын демейки сабактардын артыкчылыгы байкалат.

Мектептеги семинар кандай болушу керек? Бир караганда баары эле ордунда сыяктанат: окуучулар даярдаган баяндамаларын, рефераттарын окуп атышат, мугалим угулганга комментарий берет, баалайт. Дагы эмне керек? Чынында бул рефераттар менен баяндамалар «өз алдынчалуу» көчүрүп даярдалуудан жана класста окуучулар алдында үн чыгарып окулганынан тышкары өз алдынчалуу чыгармачыл ой

эмгегинин жыйынтыгы да болушу керек. Сүйлөп чыгууга даярданып жатып, окуучу китеп менен иштей билүү, окулганды анализдөө, баяндама үчүн башкы нерсени жана керектүүнү тандап алуу, аларды жөнгө салуу, өз оюн кагазга карабай айтуу, угуучулар менен байланыш түзүү, суроолорго жооп берүү сыяктуу иштиктүү көндүмдөргө ээ болуусу зарыл.

Деги мектептик семинардын спецификасы башка сабактардан эмнеси менен айырмаланат? Баарыдан мурда көбүнчө изилдөөчүлүк мүнөздө өтүлчү семинарда жакшылап даярдануу керек. Ага даярдык көрүүдө мугалим окуучулардын жекече өзгөчөлүктөрүнө таянып, алардын кызык-чылыктарын, жөндөмдүүлүктөрүн эске алуу менен милдеттерди туура бөлүштүрүүсү ылайык. Сабак-семинарда бардык окуучулар даярданып, ар биринин ага катышуу үлүшү өзүнчө болот. Мында фронталдык жана жекече (адабий туундунун идеялык-көркөмдүк өзгөчөлүгүн, композициялык курулушун талдоого даярдык, проблема, баяндама ж.б. маселелер тууралуу өз жеке пикирин иштеп чыгуу), ошондой эле жалпы тапшырмалардын (баяндаманын, стенддин даярдалышы, адабияттарды издөө, адис менен болчу интервью ж.б.) берилиши пайдаланылат. Эгер демейки сабакта бардык окуучулар бардык суроого жооп берүүгө, даярданууга милдеттүү болушса, ал эми семинарда ар ким өзүнүн тапшырмасына гана жооп берет, окуучу үчүн жоопкерчилик да кыйла реалдуу.

Сабак-семинардын спецификалык максаттары мына ушуга байла-ныштуу. Мындай сабакка катышуу окуучудан өзүнө таандык ордун, жекече пикирин аныктоону, жөндөмдүүлүктөрүн аракетке келтирүүнү талап этет. Сабак-семинардын эң башкы максаты – өзүнүн жекече сапаттарын ар тараптуу ачуу менен катар, өз алдынча эмгектенүү, проблеманын чечилишин издөө көндүмдөрүн калыптандыруу. Албетте, буга башка сабактарда да умтулуу керек, бирок баары бир сабактын семинар формасы калгандарына, мисалы, лекцияга караганда кыйла чон даражада ар бир окуучунун мүмкүнчүлүктөрүн жүзөгө ашыруу, өз алдынча таанып билүү жана чыгармачылык үчүн жагымдуу шарттарды түзөт.

Сабак-семинарлардын (ишмердүүлүктүн мүнөзү боюнча) негизги үч түрүн бөлүп көрсөтүүгө болот: 1) окуучулардын мурдатан коюлган суроолор боюнча чыгып сүйлөөсү жана окулган баяндаманы, андагы проблеманын өзүн талкуулоо; 2) окуучулардын рефераттарын, баяндамаларын талкуулоо; 3) диспут.

Семинарда иштөө үчүн зарыл көндүмдөрдү калыптандыруу. Адабияттык окууда, атап айтканда, семинарлар башталганга чейинки 5-7-класстарда эле, окуучуларда мектеп программасынын талаптарына ылайык аларга семинарда кереги тийчү көндүмдөр иштелип чыгып баштайт. Демек, 8-класстан баштап, мектепти бүтүп кеткенге чейин көндүмдөрдүн төмөндөгүдөй үч тобунун жардамына кайрылуу зарылдыгы туулат: 1) көркөм чыгарманы толук кабылдоо; 2) китеп менен иштөө (сындык, илимий-популярдык, публицистикалык ж.б.); 3) монологдук жана диалогдук сүйлөө көндүмүнө ээ болуу, оозеки жана жазуу

түрүндөгү дил баяндарды түзүү, проблеманы талкуулоого катышуу.

Көркөм чыгарманы толук кабылдай билүү көндүмү деген эмне? Көркөм чыгарманы толук кабылдоодо элестетүү, эмоциялар, ойлоо, эске тутуу жана сүйлөө жөн гана өз алдынчалуу процесстер катары эмес, жеке инсандын органикалык жактан байланыштуу жактары катары аракетке келет. Адабий туундунун негиздүү жактарын окуучулар ортонку 8-9-класстарда эле талдап башташат, бирок бул көндүмгө системалуу түрдө 10-11-класстарда барып гана ээ болушат. Жетишилген натыйжа өз алдынча окуп чыгылган чыгарма тууралуу өз жеке пикирин негиздей алышынан, эң башкысы – көркөм чыгарманын инсанга таасир этүүсүн өз мисалында сезип, тую билүүсүнөн көрүнөт.

Буга кантип жетишүүгө болот? Окуу жана автор менен бирге кейип-кепчүү, кубануу, чогуу ой жүгүртүү, чыгарманын үстүндө ойлоно жолу аркылуу. Ал эми чыгарма тууралуу анын мыйзамдары менен баа берүү керек, демек, аны талдап, идеялык-көркөмдүк маңызын түшүнүп, анын сузуп бүткүс тереңдигине жете билүү зарыл.

Лирикалык чыгарманын талданышы. Лирикалык чыгарманы талдоо боюнча иштер адатта аны класста окуу жана андан алган эмоционалдык таасирлер менен башталат. Мунсуз сабак өтүү пайдасыз, ал гана эмес зыяндуу, себеби биз поэзияны окуудан ырахат ала алган, автор менен кошо кейип-кепчип, кубана алган, ойлоно алган окурманды даярдайбыз. Бул талап – текстти класста көркөм окуу – качан биз жогорку класстарда мурда үйрөнүлгөн поэтикалык туундулардын мисалына кайрылганыбызда да өзүнүн маанисин жоготпойт, себеби бул жолу алар жаңыча сапатта кабылдана турган болот. Мисалы, С.Жусуевдин V класста окуп үйрөнүлгөн «Алакан» аттуу ыры XI класста XX кылымдын 60-90-жылдарындагы кыргыз поэзиясынын өнүгүшүнө байланыштуу обзордук лекция өтүү маалында кайрадан сөзгө алынышы ыктымал. Текст бул жолу да көркөм окулушу мүмкүн. Бирок аны талдоо иши сөзсүз түрдө V класстагы караганда кыйла терең, мазмундуу жүргүзүлөт. Тактап айтканда, эгер V класста «Алакан» ырын жатка көркөм окууга, комментарийлөө жумуштарына басым жасалса, ал эми XI класста ошол эле ырдын көркөм пафосу, поэтикалык баалуулугу, композициялык курулушу, ыр түзүлүшү, көркөм сөз каражаттары, акындык чеберчилик маселелери тууралуу кеңири сөз болот.

Эпикалык чыгарманын эпизодунун талданышы. Мектеп окуучусу өтүлчү роман, мисалы, «Кыямат» романы менен улам бир эпизодунан кийинкисине өтүп таанышып баштайт. Мындагы окуучу ээ болууга тийиш болгон эң бир маанилүү көндүм – бул эпизодду толук кабылдай билүү жөндөмдүүлүгү, өз алдынчалуу эпизоддон дүйнө жана адам тууралуу автордук концепциянын чагылышын көрө билүү. Муну окурмандык эмгектин эң бир оор жана эң бир чыгармачыл учуру дегенибиз ылайык.

Окуучуну ар бир эпизод аркылуу чыгарманын ички маңызын аңдай билүү зарылдыгына көнүктүрүү менен мугалим нукура ышкыбоз окурманды тарбиялап чыгарат. Ал эми талдоонун жолдору конкреттүү чыгармага жана анын авторуна байланыштуу болот.

Окуучунун китеп менен иштөө көндүмү. Китеп менен иштөө – бул баарыдан мурда окуу китеби менен иштөө. Бул ишти V класстан тарта баштаган мугалим көп нерсеге жетишет. Мында эң башкысы – окулган тексттен негизги ойду таба билүү. Алгач мугалимдин жетекчилиги астында бир абзацтан, андан соң улам көбүрөөк өз алдынча жана кыйла көлөмдүү тексттен негизги ойду аныктай билүү талап кылынат. Анан сөзсүз айынчу натыйжа көңүлдүн борборунда болушу зарыл.

Мындай ишти алып баруу менен катар, окулган текстке сынчыл көз карашты, адилеттикти далилдей же караөзгөй пастыкты жокко чыгара билүүнү калыптандыруу зарыл. Бул үчүн сынчылардын, коомдук ишмерлердин, адабиятчылардын, жазуучулардын үйрөнүлүп жаткан чыгарма тууралуу окуу китебинде, кошумча адабияттарда камтылган ой-пикирлерин жакшылап пайдалана жүрүү керек. Чоочун ой жорууларды өзүнүн сын элегинен өткөрө билүүгө үйрөтүү ой жүгүртө билүүнү өнүктүрүү үчүн эле эмес, адеп-ахлак жагынан да маанилүү: бул чындыкты кадыр-барктан жогору коюуга үйрөтөт. Тандалып алынган учкул ой-пикирлер үйрөнүлүп жатканды ойлоп түшүнүү жана окуучулардын өнүгүшү үчүн баалуу, терең ойлорду өзүнө камтышы керек, бирок алар айныксыз аксиома катары кабылданбай, далилденгени ылайык.

Оозеки жана жазуу түрүндөгү жумуштарды уюштуруу. Проблемага карата өз оюн, өз мамилесин туюндурууну окуучулар оозеки же жазуу түрүндө билдириши мүмкүн. Адабият кабинеттеринде «Дил баянды кантип жазыш керек?», «Оозеки кеңири жооп кандайча даярдалат?», «Окулган китепке рецензия кантип жазылат?» ж.д.у.с. пайдалуу багытта маламаларды көп эле учуратууга болот. Булардын катарында бир адабий булак боюнча конспект, реферат, баяндама кандайча түзүлөрү жөнүндө маалыматтар да болушу ыктымал. Белгилүү болгондой, конспект – бул адабий булактын кыскача баяндамасы (автордун тил өзгөчөлүгү сакталуу менен), реферат – автордун ой толгоолоруна баа берүү негизиндеги адабий булактын баяндамасы, баяндама – адабий булактын мисалдарынын негизинде теманын кеңири ачылып берилиши.

Жумуштардын бул бардык түрлөрү проблеманы талкуулоого катышуу көндүмүнүн калыптанышына алып келет. Бул татаал көндүмдүн ичинен кыйла жөнөкөй төмөндөгүлөрдү белгилеп кетүүгө болот: жолдошунун чыгып сүйлөөсүндөгү башкы ойду бөлүп көрсөтүү, угулганга баа берүү, суроо берүү жана ага өзүң так жооп бере алуу, өзүңдүн жеке ой-пикириңди далилдөө. Белгилей кетүү керек, бул көндүмдөрдүн калыптанышы адеп-ахлактык тарбия берүү менен тыгыз чырмалышкан: чындыкты өзүнүн жеке кызыкчылыгынан жогору коюу, туруктуулук, тай-

манбастык, абалдан чыга билүүчүлүк, жолдошторуна карата болгон сый-урмат. Талаш-тартыш эмгекке үйрөтөт: окуу, ойлоо, далилдерди издөө, кошумча адабияттарга кайрылуу керек. Ички ишеним иштелип чыгат: талаш-тартышта жеңип алынган чындык окуучу үчүн эч нерсеге алмашкыс кымбат нерсеге айланат. Мына ушунун баары адамдагы чыгармачылык башталышты, чөйрөгө карата активдүү мамилени, ким тарабынан айтылганына карабай чындыкты табууга умтулууну жана аны баалай билүүнү калыптандырат.

Баяндаманын (сочинение) үстүндө иштөө. Окуучуларды оозеки сүйлөп чыгууга үйрөтүү өзгөчө көңүл бурууну талап этет. Ага даярдануу процессинде окуучулар ар бир билимдүү киши үчүн зарыл болгон көндүмдөргө ээ болушат: алдына максат коюу, ага жетишүүнүн оптималдуу жолдорун тандоо, аудиториянын өзгөчөлүктөрүн эске алуу, угуучулардын көңүлүн өзүнө бура билүү, көркөм баяндоо жана баарлашуунун жүрүшүндө тапкычтык менен куюлуштуруп сүйлөй билүү. Семинарды бардыгы үчүн кызыктуу кылуу абдан манилүү. Андыктан мугалимге семинарга даярдануу учурунда конкреттүү милдеттерди коюп жана аны чечүүгө жардамдашып, ар бир баяндамачы менен өзүнчө иштешүүгө туура келет. Угуп отургандар сүйлөнгөн сөздөрдүн мазмунун гана эмес, ошондой эле баяндамачылардын чеберчилигин да талкуулашат. Белгилүү болгондой, баянда-

ма – чыгармачылык менен иштелген автордук туунду. Анан сөзсүз баяндамачы окулуп жаткан материалга өз жан дүйнөсүн берип иш алып барганы кажет. Себеби өзүң көңүлүңөш нерсеге башкаларды түк да кызыктыра албашың мүмкүн. Семинар-сабакты мектепте чебердик менен колдонууну демейки өтүлгөн темаларды бышыктоо, бекемдөө сабагын инновациялоонун бир көрүнүшү катары караса болот.

Адабияттар:

1. Чыманов Ж.А. Кыргыз тили: Окутуу методдору. - Б., 2007.
2. Оторбаев Б.К. Адабиятты мектепте окутуунун актуалдуу маселелери. - Б., 2013.
3. Оторбаев Б.К. Мектепте адабиятты интерактивдүү окутуу. - Б., 2011.
4. Хализев В.Е. Теория литературы. - М.: Высшая школа, 1999.
5. Кыдырбаева Р.З, Асаналиев К. Кыргыз адабий илиминин терминдер сөздүгү. - Бишкек, 2004.
6. Борбугулов М. Адабият теориясы. - Б.: Шам, 1996.
7. Артыкбаев К. XX кылымдагы кыргыз адабиятынын тарыхы. - Б., 2004. - 656-б.
8. Батаканова С. Мектепте көркөм чыгарманы талдоонун илимий-педагогикалык негиздери. Монография. - Б., 2010. - 288-б.
9. Ишекеев Н. Мектептерде прозалык чыгармаларды окутуу. - Б., 1997.
10. Муратов А. Кыргыз адабиятын окутуу: теориясы жана практикасы. - Б., 2013. - 554-б.

Рецензент: д.пед.н., профессор Батаканова С.Т.